

**Олександр Потильчак,
Олексій Гончаренко,
Віктор Шарпаний,
Жанна Іщенко**

**Українське поштове марковидання і деміфологізація
національного нарративу: один сюжет з історії проблеми**

**The issue of Ukrainian postage stamps
and demythologization of the national narrative:
a story from the history of the problem**

The authors study the mechanisms, characteristics and features of visualization and translation of the new national historical narrative by means of contemporary Ukrainian philately. Against the background of the analysis of the main periods of the postage stamp issuing of 1992–2020, the dynamics of changes in the semantics, style and character of the visual and textual content about events, facts and prominent figures of Ukrainian history reproduced on the commemorative postage stamps of Ukraine can be traced. On the example of postal miniatures dedicated to the history of the Ukrainian Cossacks and Hetman statehood, an attempt to clarify the current and potential possibilities of commemorative philately as a means of demythologizing historical knowledge about the past and the tool of forming a new national metanarrative is made.

It is approved that contemporary Ukrainian commemorative philately is one of the active tools of deconstruction of historical mythology, the mechanism of which is based on visualization and conceptualization of image-textual content created on the basis of the latest domestic historical narrative and gradually “implemented” in Ukrainian public consciousness. This process is characterized by certain dynamics, which not only reflects the degree of correlation of actualized historiographical work with its visualization by means of replicated philatelic graphics, but also demonstrates the permanence of the inherited tradition of history politicization. Thematic, semantic and stylistic analysis of specific philatelic content allowed distinguishing three stages in the visualization of the historical narrative. It is emphasized that contemporary Ukrainian postage stamps have obvious potential not only as a means of demythologizing history, but also as a tool for translating the meanings of the national metanarrative and forming a new National Myth of Ukraine.

Постановка проблеми. Сучасний період конструювання національного історичного нарративу в його українському варіанті характеризується розвитком кількох паралельних і різновекторно спрямованих історіографічних процесів. Один із них, доволі масштабний, пов'язаний із зусиллями об'єктивного вивчення, аналізу та синтезу джерел і конструюванням на цій основі нового, вільного від старих імперських і радянських міфів, історичного знання про Україну та її минуле. Тут ідеться про різновдалі спроби деміфологізації національної історії в межах її актуального наукового дискурсу, результатом якого має стати створення нового академічного синтезу української історії (Потульницький В., 2014, 4). І справді, від часу відновлення незалежності України (1991) вітчизняні публіцисти та історики здійснили вражаючі за обсягом і глибиною зусилля в напрямку об'єктивного вивчення й популяризації історії українського народу.

Цілком природно, що напрацювання вчених стали підґрунтям для поступового звільнення від старих імперсько-радянських історичних міфів спершу свідомості еліт, а згодом і масової свідомості більшості українського суспільства. Процес деконструкції міфологічних побудов минулого триває сьогодні різними каналами, серед яких не лише наукові монографії і статті, преса, телебачення і радіо, мережеві ресурси Інтернету, театр, кіноіндустрія, образотворче мистецтво, музична й пісенна творчість. Історична тематика посіла вагоме місце також в українській коломоративній нумізматиці та філателії.

Активним інструментом деміфологізації національного нарративу, візуалізації й трансляції на суспільний загал нового історичного знання є, зокрема, пам'ятні поштові марки України. Починаючи з 1992 р. Українське об'єднання поштового зв'язку "Укрпошта" (сьогодні – АТ "Укрпошта") здійснює регулярні емісії пам'ятних поштових мініатюр із сюжетами, присвяченими подіям, фактам та особам української історії з найдавніших часів до сучасності. Адже тиражовані твори малої графіки, якими є поштові марки, володіють унікальними можливостями для поширення інформації. Наклеєні на конверт чи листівку, погашені поштовими штемпелями, вони розходяться за адресами

в різні куточки України та світу доносячи розміщену на них, лаконічну й водночас промовисту візуально-текстову інформацію адресатам. Відтак опиняючись упродовж цього довгого шляху в руках багатьох осіб – відправника, поштових службовців, листоноші та отримувача, сплачене поштовою маркою з відповідним сюжетом і текстом відправлення стає зручним інструментом для поширення певного інформаційного контенту, носієм якого у даному разі виступає знак оплати поштових послуг.

Наразі дослідження проблеми використання візуально-текстових засобів поширення інформації (зокрема й філателії) у деконструкції впливу імперсько-радянських історичних міфів є актуальним завданням. Вивчення динаміки та особливостей поширення цього контенту, особливо в умовах активної інформаційної війни Російської Федерації проти України, має очевидну перспективу, як об'єкт аналізу для з'ясування механізмів впливу тиражованих візуально-текстових форм на суспільну свідомість. Відтак у перспективі такі дослідження здатні послугувати виробленню адекватних рамкових рішень у межах контрпропагандистських засобів для інформаційної протидії гібридній агресії Росії.

Історіографічний контекст проблеми. Науковий аналіз критики історичної міфології, якою протягом століть “обросла” українська історія, не є завданням нашого дослідження. Це, з більшою чи меншою долею аргументації, здійснено в працях наших колег, що побачили світ на початку XXI ст. (Півторак Г., 2001; Кінан Е., 2001). Свіжі версії популярної, але водночас і науково аргументованої критики російських міфів про Україну, зокрема ранньомодерної доби та періоду Другої світової війни, не так давно запропонували широкому загалу колективи вчених і співробітників академічного Інституту української археографії та джерелознавства імені М. С. Грушевського (Брехуненко В., 2016; Брехуненко В., 2017) та Українського інституту національної пам'яті (Зінченко О., 2016). Такі науково-популярні тексти є дуже важливими, адже написані в легкому, доступному нефахівцям стилі спонукають до переосмислення історії, позбавляють її багатьох міфів, пропонують своєму читачеві більш об'єктивну картину українського минулого. Проте ефективність цього каналу деміфологізації історії

обмежується кількома важливими чинниками, серед яких: малі накладі подібних видань, а ще більше інертність загалу, особливо молоді, до читання розлогих текстів. Вочевидь, трендом сучасної реальності є “формат соціальних мереж”, що передбачає мінімальний текстовий супровід і водночас максимально можливу візуалізацію інформаційного контенту. Досить поглянути на будь-яку поштову марку, аби перекоонатися, що саме філателія задовольняє таким вимогам поєднуючи виразне, семантично й символічно продумане зображення та лаконічний, вивірений до дрібниць текст.

Попри ці очевидні переваги, потенціал української філателії, як засобу та інструменту візуалізації й трансляції деміфологізованого історичного нарративу, ще й сьогодні залишається недооціненим і практично не вивченим. У доробку філателістів-дослідників, істориків і культурологів маємо низку розрізаних міждисциплінарних, науково-популярних і наукових статей з розробками окремих сюжетів щодо відображення в сучасній вітчизняній філателії міфологізованих і замовчуваних раніше сторінок минулого України. У переліку таких праць дослідження В. Гуртової (Гуртова В., 2016, с. 122–125), Н. Кухаревої (Кухарева Н., 2015, 210–214), С. Орехової (Орехова С., 2015, с. 129–139; Орехова С., 2018, с. 60–70; Орехова С., 2019, с. 176–189; Орехова С., 2019, с. 25–29), Л. Пирога (Пиріг Л., 2009, с. 56–61; Пиріг Л., 2010, с. 88–108; Пиріг Л., 2011, 71–80). Ю. Бокарева вивчала проблематику художньо-образних та утилітарних якостей сучасних українських поштових марок (Бокарева Ю. 2007, с. 3–6; Бокарева Ю., 2008, с. 20–24). Аналізу філателістичних матеріалів, як історичних джерел, зокрема їх інформаційного потенціалу, класифікаційних ознак і критеріїв систематизації, присвятив окреме дослідження один із співавторів цієї праці (Потильчак О., 2018, с. 79–100).

Наукова новизна запропонованого дослідження наразі зумовлена не лише очевидним браком досвіду подібних міждисциплінарних студій у сучасній історіографії, але й продемонстрованим авторами методологічним підходом, що дозволив залучити в контекст історико-філателістичного дослідження методи джерелознавства та візуальної історії.

Предметом нашого дослідження є механізми, характерні риси та особливості візуалізації й трансляції нового національного історичного нарративу засобами сучасної української філателії. На тлі аналізу основних періодів поштового марковидання України 1992–2020 рр. автори простежують динаміку змін у семантиці, стилістиці та характері відтвореного на пам'ятних поштових марках України візуально-текстового контенту про події, факти і видатних персон української історії. На прикладі поштових мініатюр, присвячених тематиці історії українського козацтва та гетьманської державності, робиться спроба з'ясувати актуальні й потенційні можливості комеморативної філателії, як засобу деміфологізації нашого знання про минуле вітчизни та інструменту формування нового національного метанаративу.

Широта окресленої проблеми та сюжетна строкатість емісій Укрпошти на історичну тематику, змушує нас зосередитись лише на одній локальній тематичній групі поштових марок – тих, що в своїх сюжетах відображають процеси, події та дійових осіб історії українського козацтва та гетьманської державності XVI – кінця XVIII ст. Такий вибір далеко не випадковий, оскільки окреслена тема репрезентує найбільш замовчуваний, спотворений і всуціль сфальсифікований російською імперською та радянською історіографією період української історії. Проблеми історії української козацької державності й сьогодні є предметом жвавих і часом безкомпромісних історіографічних суперечок, що дуже часто виходять за формат виваженої наукової дискусії й радше вкладаються у відому своєю гостротою формулу “війни за історію”. Сучасне українське поштове марковидання (звісно ж, зрозумілою мірою та у певних контекстах) стало присутнім відображенням цих інтелектуальних битв, ілюстрацією поступових, але невідворотних змін, що відбулися в конструюванні, відображенні та популяризації нового національного історичного нарративу, його сприйнятті суспільством упродовж останніх трьох десятиліть. Тому проблема стає зрозумілішою, якщо її розглядати в контексті виділених нами періодів поштового марковидання.

Очевидним є вибір джерельної бази нашого дослідження, окресленої групою пам'ятних (memorable) поштових марок України 1992–2020 рр. з сюжетами, присвяченими фактам, подіям та особам історії українського козацтва та гетьманської державності XVI – кінця XVIII ст. Для безпосереднього візуального дослідження, опису об'єктів і створення “візуального тексту” автори використовували поштові марки України в стані “поштової свіжості” з особистих філателістичних колекцій, а також відомості з філателістичних каталогів Укрпошти. Хоча поштова марка є комплексним історичним джерелом, що поєднує в собі зображення й супровідний текст (Потильчак О., 2018, с. 83), проте візуальний контент поштової марки, особливо, якщо йдеться про пам'ятну філателію, за своїм обсягом та інформативністю значно переважає текстовий компонент останньої. Ця здатність поштової марки відбивати дуже різну візуальну інформацію дозволяє застосувати для нашого дослідження міждисциплінарний підхід.

Методологія дослідження. Про підвищення інтересу гуманітарних досліджень, зокрема й історичної науки, до вивчення візуальної культури та візуальних джерел в останні десятиліття говорять і пишуть багато. Теоретизуючи на цю тему один із авторитетів візуальних досліджень У. Мітчел навіть увів до наукового вжитку спеціальний термін – “візуальний поворот” (Рабенчук О., 2012, с. 30–31).

Активне залучення зображальних джерел до контексту студій про минуле створює передумови для популяризації історичних знань, адже в такому разі зацікавленість широкого загалу змістом і результатами досліджень вчених зростає через збільшення використання візуальних матеріалів. З другого боку, дослідження зображення, як і дослідження тексту, можливе тільки в межах конкретного дискурсу передумов і причин появи візуального контенту, розкриття його семантики та символіки, відкритого та прихованого змісту.

Ефективні методиками такого “прочитання” пропонують візуальна історія та візуальна герменевтика. Історична реконструкція проблеми візуалізації засобами філателії конкретного історіографічного нарративу передбачає тлумачення зображеного на

поштових марках контенту так, як його замислив автор та опублікував видавець (Гаскелл А., 2010, с. 239–240).

Для інтерпретації та систематизації даних “прочитання” філателістичних джерел авторами застосовувались і куди “традиційніші” методи джерелознавчого аналізу та синтезу, історична компаративістика, проблемно-історичний метод, а також метод періодизації.

ПОШТОВЕ МАРКОВИДАННЯ УКРАЇНИ 1992–2020 РОКІВ: ВІД “НЕОКЛАСИКИ” ДО ПОСТМОДЕРНУ

Період 1992–1996 рр. став першим у сучасній історії поштового марковидання України. Для української філателії ці роки були роками своєрідної “неокласики”, адже розвиток поштового марковидання значною мірою визначали тенденції, характерні для світової філателії першої половини ХХ ст. з тією відмінністю, що здійснювалася ця емісія з використанням сучасних матеріалів, поліграфічних технологій та новітнього друкарського обладнання. Упродовж перших п’яти років діяльності Укрпошта здійснила всього 76 філателістичних випусків і запровадила в обіг 122 поштові марки (25 загальнозживаних стандартних марок, 96 пам’ятних мініатюр та 1 поштово-благочинну). [див. табл. 1]. За таких обставин середньорічна кількість поштово-маркових випусків становила 15 одиниць, а поштових марок – 24 одиниці.

Така незначна емісійна активність пояснюється не лише відсутністю досвіду розробки проєктів поштових марок і їх тиражування, але й відсутністю власних повноцінних потужностей, здатних забезпечити високоякісний масовий друк поштових марок і блоків. Саме тому практично усі замовлення на тиражування філателістичних матеріалів України у 1992–1993 рр. і значна частина замовлень 1994–1996 рр. виконувалися за кордоном: Московською друкарнею Держзнаку РФ, Канадською Фірмою Банкнотів, Австрійською державною друкарнею або ж друкарнею “Філателія Угорщини” (Бехтір В., 1997, с. 118).

Таблиця 1. Емісії поштових марок України 1992–1996 рр.

Роки емісії	Поштові марки							Всього	
	Стандартні		Поштово-благочинні		Пам'ятні				
	Випусків	Марок	Випусків	Марок	Випусків	Марок	В т. ч. у блоках і малих аркушах	Випусків	Марок
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
1992	1	8	-	-	14	16	2	15	24
1993	1	6	-	-	8	10	-	9	16
1994	1	8	1	1	9	13	2	11	22
1995	1	3	-	-	16	23	-	17	26
1996	-	-	-	-	24	36	3	24	36
Разом	4	25	1	1	71	96	7	76	122

Примітка. Таблицю складено за даними: Бехтір 1997, 14–76; Поштові марки України 1992–2017: каталог, 2018, с. 10–28.

До поліграфічних особливостей українських поштових марок 1992–1996 рр. слід віднести: єдиний спосіб друку – офсет, а також використання крейдованого паперу для тиражування пам'ятних емісій і простого паперу – для друку стандартних марок. Усі стандартні поштові марки України тиражувалися одноколірними, в один і два кольори були виконані й частина пам'ятних поштових марок – це загалом третина усіх філателістичних емісій 1992–1996 рр. Наклади комеморативних поштових марок першого емісійного періоду засвідчили поступовий відхід пошти України від радянської традиції багатомільйонного тиражування поштових мініатюр. Якщо поштові марки 1992 р. випускалися накладами від 2,5 до 5,5 млн примірників, то в 1993–1996 рр. їхні тиражі вже становили від 0,2 до 1 млн примірників. Характерною особливістю пам'ятних філателістичних емісій України 1992–1996 рр. є форма їх випуску: лише 7 поштових марок цього періоду надруковані у вигляді поштових блоків, решта мініатюр тиражувалися великими марковими

листами (Бехтір В., 1997, с. 14–76; Поштові марки України 1992–2017: каталог, 2018, с. 10–28).

Другий період емісії поштових марок України (1997–2005 рр.) позначився початком повномасштабної роботи українського державного підприємства з друку поштових марок – Поліграфічного комбінату “Україна” та поступовим зростанням чисельності випусків філателістичної продукції. Підраховано, що за цей час Укрпошта здійснила 276 поштово-маркових емісій та запровадила в обіг 564 поштові марки основних випусків (18 загальнозживаних стандартних і 546 пам’ятних марок). При цьому середньорічна кількість поштово-маркових випусків становила 30 одиниць, а поштових марок – близько 62-х одиниць. Наклади поштових марок варіювалися від 0,1 до 0,5 млн примірників, а блоків і малих аркушів – від 25-ти до 100 тис. примірників (Поштові марки України 1992–2017: каталог, 2018, с. 23–111).

У 1997–2005 рр. трохи менше третини поштових марок України були випущені в блоках і малих аркушах, решта емісій – це поодинокі марки у великих або середніх за кількістю поштових мініатюр аркушах. У цей період українські поштові марки тиражуються переважно офсетним друком (420 марок, 116 блоків і малих аркушів). Водночас поступово зростає кількість поштових марок надрукованих з використанням комбінації кількох способів друку та технологій: офсет і металографія (марки та блоки 1997–1999 рр.); високий друк (блок 2001 р.); конгревне тиснення фольгою (марки та блоки 2001, 2003 та 2004 рр.). Невелика кількість (усього лише 5 поштових мініатюр) у 2000–2001 рр. друкувалися на папері з філігранями (Поштові марки України 1992–2017: каталог, 2018, с. 23–111).

У 1997–2005 рр. Укрпошта поступово відмовляється від тиражування одноколірних поштових мініатюр. Усі нові стандартні випуски та абсолютна більшість комеморативних поштових мініатюр випускаються багатоколірними. Все ж невелика частина пам’ятних поштових марок (24 марки та 14 блоків) була надрукована у два кольори. До 2001 р. поштове відомство продовжувало тиражування одноколірних марок третього стандартного випуску (“Етнографічні сюжети “Давня Україна”),

а до 2006-го – марок четвертого стандартного випуску (“Міський транспорт”). Водночас стандартні марки України п'ятого випуску (2001 р.) друкуються вже багатоколірними (Поштові марки України 1992–2017: каталог, 2018, с. 23–111).

Таблиця 2. Емісії поштових марок України 1997–2005 рр.

Роки емісії	Поштові марки					Всього	
	Стандартні		Пам'ятні				
	Випусків	Марок	Випусків	Марок	В т. ч. у блоках і малих аркушах	Випусків	Марок
1	2	3	4	5	6	7	8
1997	-	-	21	46	10	21	46
1998	-	-	26	51	16	26	51
1999	-	-	31	62	23	31	62
2000	-	-	34	71	33	34	71
2001	1	6	30	53	15	31	59
2002	5	5	26	62	9	31	67
2003	1	1	30	64	18	31	65
2004	-	-	34	77	28	34	77
2005	6	6	31	60	10	37	66
Разом	13	18	263	546	166	276	564

Примітка. Таблицю складено за даними: Бехтір 1998; Бехтір 1999; Бехтір 2000; Каталог знаків поштової оплати України 2001; Каталог знаків поштової оплати України 2002; Каталог знаків поштової оплати України 2003; Каталог знаків поштової оплати України 2004; Каталог знаків поштової оплати України 2005.

Третій період емісії поштових марок України (від 2006 р.) став часом розвитку започаткованої в попередні роки традиції якісного українського поштового марковиробництва, його міжнародного визнання та удосконалення технологій друку поштових марок. Засади марковидавничої політики Укрпошти особливих змін не зазнали. Від 2006 р. й дотепер триває контрольоване поступове зростання чисельності випусків вітчизняної

філателістичної продукції. За п'ятнадцять років (2006–2019 рр.) Укрпошта здійснила 410 маркових емісій та запровадила в ужиток 1079 поштових марок основних випусків (54 загальноживаних стандартних і 1025 пам'ятних). Протягом третього періоду емісії середньорічна кількість філателістичних випусків становила 31, а поштових марок – близько 82-х одиниць. Винятком є кризовий 2009 р., коли українське поштове відомство здійснило лише 20 філателістичних емісій, запровадивши в поштовий обіг одну стандартну та 45 пам'ятних марок [див. табл. 3].

У 2006–2019 рр. середні накладі поштових марок варіювалися від 0,1 до 0,3 млн примірників, а блоків і малих аркушів – від 30 до 100 тис. примірників. Окремі поштові марки та блоки тиражувалися зовсім невеликими, а іноді й просто мізерними, як для філателістичної продукції великої країни, накладками. Наприклад, неперфорований різновид серії з чотирьох марок “Кажани” у 2016 р. надрукували тиражем усього 8 000 примірників (Каталог знаків поштової оплати України 2016, с. 20). Ще меншим виявився наклад неперфорованого різновиду поштового блоку “Скіфська пектораль” (2013 р.) – усього 500 примірників (Каталог знаків поштової оплати України 2013, 31–32.).

Поліграфія поштових марок України 2006–2019 рр. характеризується поєднанням традиційних способів друку з певними новачійними елементами. Як і в попередній емісійний період українські поштові марки тиражувалися переважно офсетним друком. При цьому зросла чисельність поштових марок випущених у формі блоків і малих аркушів, а також у буклетах. Вони становлять майже половину загального накладу поштових мініатюр (533 марок із 1079-ти). Кількість поштових марок надрукованих з використанням комбінації кількох способів друку залишалася незначною. Так поєднання офсету і металографії (інтагліо) використовувалося поліграфістами у 16-ти випадках (марки та блоки 2006-го та 2014 рр.), а ось різні види технології тиснення (тиснення фольгою, конгревне тиснення, тиснення плівкою з голографічним ефектом) зустрічаємо куди частіше (80 поодиноких марок і 93 марки в блоках і малих аркушах). Від 2006 р. усі без винятку поштові марки України друкуються багатоколірними (Поштові марки України 1992–2017: каталог, 112–235; Каталог знаків поштової оплати України 2018; Каталог знаків поштової оплати України 2019).

Таблиця 3. Емісії поштових марок України 2006–2019 рр.

Роки емісії	Поштові марки					Всього	
	Стандартні		Пам'ятні				
	Випусків	Марок	Випусків	Марок	В т. ч. у блоках, малих аркушах, буклетах	Випусків	Марок
1	2	3	4	5	6	7	8
2006	-	-	22	81	41	22	81
2007	1	15	23	76	39	24	91
2008	1	1	27	93	43	28	94
2009	1	1	19	45	18	20	46
2010	1	2	22	68	42	23	70
2011	1	4	31	68	33	32	72
2012	3	15	35	81	42	38	96
2013	3	3	35	79	47	38	82
2014	1	1	30	66	33	31	67
2015	3	3	32	56	18	35	59
2016	-	-	25	68	34	25	68
2017	1	8	29	66	30	30	74
2018	1	1	32	88	54	33	89
2019	-	-	31	90	59	31	90
Разом	17	54	393	1025	533	410	1079

Примітка. Таблицю складено за даними: Каталог знаків поштової оплати України 2006; Каталог знаків поштової оплати України 2007; Каталог знаків поштової оплати України 2008; Каталог знаків поштової оплати України 2009; Каталог знаків поштової оплати України 2010; Каталог знаків поштової оплати України 2011; Каталог знаків поштової оплати України 2012; Каталог знаків поштової оплати України 2013; Каталог знаків поштової оплати України 2014; Каталог знаків поштової оплати України 2016; Каталог знаків поштової оплати України 2017; Каталог знаків поштової оплати України 2018; Каталог знаків поштової оплати України 2019; Поштові марки України 1992–2017: каталог, 2018.

Технологічні новачії впроваджувалися також у перфоруванні поштових марок. Зокрема, так звану “круглу перфорацію” застосували при перфоруванні малих аркушів у 2013-му (12 марок) і 2015 рр. (2 поштові мініатюри). У поодиноких випадках при перфоруванні окремих марок поліграфісти почали практикувати розміщення овальних елементів по горизонталях перфорації в межах кожної марки аркуша. У 2014–2019 рр. було випущено 7 таких марок (Поштові марки України 1992–2017: каталог, 2018, с. 205, 208, 218, 230). В останні роки випускаються поштові марки з оригінальними, як для вітчизняної маркодавничої традиції, способами відокремлення марок від маркового аркуша. Ці марки друкуються на самоклеючому папері, а для їх відокремлення від аркуша застосовується технологія хвилястої просічки. Зокрема, у 2016–2019 рр. Укрпошта запровадила вжиток 11 таких поштових мініатюр (Поштові марки України 1992–2017. 2018, 221–222, 235; Каталог знаків поштової оплати України 2018, 10; Каталог знаків поштової оплати України 2019, с. 8, 17).

Сучасні поштові марки України вирізняються технологічністю емісій, високим художнім рівнем виконання та різноманітністю сюжетів. За період від 1992 р. сформувалися основні тематичні лінії української комеморативної філателії, де провідною стала саме історична тематика. На поштових марках України знайшлося місце визначним подіям і датам національної історії, видатним історичним особистостям, державним, військовим і політичним діячам, вченим і митцям, державній і регіональній символіці, традиційній матеріальній та духовній культурі, пам’яткам архітектури та історії, а також сюжетам з історії українського війська, освіти, науки і культури, української геральдики, нумізматики, фалеристики та боністики. Відтак спостерігаємо ситуацію, за якої поштові марки історичної тематики стали одним із каналів поширення концентрованого й лаконічного інформаційно-сміслового контенту, що у гранично спрощеній формі здатен доносити широкому загалу складний для сприйняття нефахівців історичний наратив. Наразі одну з популярних сюжетних ліній сучасної української філателії складає тема козацтва та гетьманської державності XVI–XVIII ст.

ФІЛАТЕЛІЯ В ДЕМІФОЛОГІЗАЦІЇ ІСТОРІЇ

Становлення сучасного періоду українського поштового марковиробництва збіглося в часі з відзначенням знакової історичної дати – 500-річчя українського козацтва, а тому зовсім не дивно, що українські марковидавці обрали саме цю тему для сюжету першої пам'ятної поштової мініатюри відродженої незалежної держави. 6 лютого 1992 р. голова Держкомзв'язку України В. Делікатний підписав наказ № 21 (“Про введення в обіг перших українських поштових марок”), згідно з яким 1 березня того ж року в ужиток поштової служби мали надійти дві пам'ятні поштові мініатюри (Пошта і філателія України, 1995, с. 2, 9). Першою з них стала багатоколірна, вертикально-прямокутна марка – “500 років українського козацтва”. Її проєкт, підготовлений ще у 1991 р., належить відомому українському художнику-графіку О. Івахненку. Номінал знака поштової оплати – 15 копійок, відповідав чинному на той час тарифу для пересилання простої внутрішньої кореспонденції. Через відсутність власних потужностей для друку знаків поштової оплати весь наклад марки (2,5 млн примірників) Україна замовила Московській друкарні Держзнаку (Бехтір В., 1997, с. 14, 118).

В основі сюжету поштової мініатюри – три символічні постаті козаків у традиційному вбранні. На передньому плані зображено ймовірного засновника першої Запорізької Січі князя Дмитра Вишневецького зі спорядженим для стрільби луком у правій руці. За ним – два козаки-побратими, які тримають символ влади кошового отамана – бунчук, і кобзу, як нагадування про українську фольклорну традицію, пов'язану з легендарним Байдою. Зверху над ними бачимо герб Запорізької Січі. Зображення марки супроводжують пам'ятні дати “1490–1990”, короткий промовистий текст – “500 років українського козацтва”, рік підготовки проєкту поштової мініатюри (“1991”), номінал і вказівка на поштову адміністрацію держави-емітента – “Пошта України” [1].

Семантика та символіка сюжету цієї поштової мініатюри, від її основних образів до найменших деталей зображення, проникнуті духом етнографізму та наївного національного романтизму. Це й не дивно, адже саме такий примітивізований метаісторичний

образ українського козацтва, більше відомий загалом за виразом “шароварщина”, був успадкований з імперського минулого та культивувався впродовж десятиліть у радянській гуманітаристиці. Візуалізований в такому спрощеному вигляді на поштовій марці цей колективний образ українського козацтва був вочевидь актуальним для періоду кінця 1980-х – початку 1990-х рр., оскільки об’єктивно віддзеркалював укорінений десятиліттями радянської міфотворчості історичний наратив. Саме в такій, “малоросійській” за духом, стилістиці тема українського козацтва увійшла в новітню вітчизняну філателію. Контекст у цілому чимось нагадував тенденції початкового (т. зв. “фольклорно-етнографічного”) етапу національного відродження, який Україна переживала в першій половині XIX ст. З іншого боку, вже ця перша пам’ятна філателістична емісія виразно продемонструвала, що однією з основних в українському поштовому марковиданні буде тема козацького минулого України.

Романтизмом козацької тематики проникнута й інша, створена за проектом О. Івахненка, поштова мініатюра, присвячена 150-річчю від дня народження видатного українського і російського художника І. Рєпіна (1844). Тиражована на Московській друкарні держзнаку РФ накладом в 1 млн примірників ця пам’ятна поштова марка надійшла в обіг 14 грудня 1994 р. (Бехтір В., 1997, с. 48, 118). Автор ескізу мініатюри розмістив портрет митця за світліною 1870-х рр. на тлі репродукції етюд “Запорізький полковник” (1880) до знаменитої картини “Запорожці пишуть листа турецькому султану”. З мініатюри на нас дивиться бувалий, обілений сивиною козак у традиційному каптані з шаблею і пістолем за поясом, який зіперся ліктем лівої руки на дуло гармати [2].

Справжній прорив у просуванні деміфологізованого українського історичного наративу засобами філателії продемонструвала серія поштових марок “Гетьмани України”. Цей проєкт Укрпошта започаткувала у 1995 р., а його автором став відомий український художник-графік Ю. Логвин, який, за словами Л. Бараневич, “оживив у цих поштових мініатюрах свою улюблену історичну тему, надав їй сучасного звучання” (Бараневич Л., 1995,

с. 16–17). Схиляємося до думки, що ця “сучасність” філателістичної графіки художника (йдеться про середину 1990-х рр.) полягала насамперед у концептуально іншому підході до візуалізації образів козацьких гетьманів. На відміну від поширеної до цього в філателії наївно-романтичної стилістики козацької епохи, Ю. Логвин запропонував показувати образи козацьких гетьманів в історичних контекстах, пов’язаних з реальними фактами і подіями їх військової, політичної та державотворчої діяльності. Останнє, враховуючи характер імперсько-радянської історіографічної спадщини про Гетьманщину, перетворювало марковидання на надзвичайно цікавий, корисний, а головне суспільно важливий процес відкриття та популяризації специфічними засобами філателії замовчуваних, сфальсифікованих, або ж невідомих раніше історичних фактів, подій і явищ історії України XVI–XVIII ст. Кращому розумінню духу цієї історичної епохи сприяла й композиція поштових мініатюр. Портрети гетьманів виконувались художником у стилі барокової парсуни (поясне зображення в восьмистінній рамі з родовим гербом) в обрамленні атрибутів, що символізували їхню військову, політичну, державотворчу, дипломатичну чи меценатську діяльність. Неодмінна деталь кожного портретного зображення – це символ гетьманської влади (булава) в руці. Марки серії “Гетьмани України” тиражувалися накладом від 1,0 до 0,25 млн примірників кожна, а місцем їх друкування була вже не Московська друкарня Держзнаку РФ, а київський Поліграфічний комбінат “Україна” (Поштові марки України 1992–2017: каталог, 2018, с. 20–82).

Першою маркою серії стала поштова мініатюра “Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний”, запроваджена в ужиток 22 липня 1995 р. У її лівій частині бачимо портрет гетьмана у восьмистінній рамі, під ним картуш із написом “Гетьман Петро Конашевич-Сагайдачний”, облямовані козацькими регаліями та клейнодами, що символізують військову доблесть і звитягу: хоругви, бунчук, списи, бердиші, гармати, ядра та сагайдак із луком і стрілами. Останнє, вочевидь, виглядає, як нагадування про походження прізвища гетьмана. Основою для історичного сюжету зображеного художником на поштовій марці стали події 1616 р. пов’язані з облогою та успішним штурмом козацьким

флотом під проводом П. Сагайдачного турецької фортеці Кафа (тепер – Феодосія) в Криму. Композиція мініатюри передає епізод битви: флотилія козацьких суден у бухті Кафи, палаюча турецька галера, що йде під воду, мури фортеці в пороховому диму (Бехтір В., 1997, с. 54). Промовистий сюжет поштової марки не залишає сумнівів у переможному для козаків завершенні штурму турецької твердині [3].

У вересні 1995 р. в поштовий обіг було запроваджено марку “Богдан (Зиновій) Хмельницький”. Це друга мініатюра “гетьманської серії”. Художник зобразив портрет Б. Хмельницького у восьмистінній бароковій рамі, облямованій козацькими, клейнодами та зброєю повсталих селян і козаків (Бехтір В., 1997, с. 55). Під портретом – герб гетьмана та картуш із написом “Богдан Зиновій Хмельницький”, довкола яких шабля, сурма, стволи польових гармат, фальконет, ядра, тулумбаси. На другому плані праворуч – епізод Визвольної війни 1648–1657 рр.: козаки в бою на чолі з гетьманом, який зображений верхи на коні з булавою в руці. Ліва частина сюжету поштової марки – жанрова сцена XIX ст.: біля родинної церкви Б. Хмельницького в Суботові селяни слухають кобзаря [5]. Зауважимо, що постать Б. Хмельницького була чи не єдиною серед персоналій України козацької доби, яку радянська історіографічна традиція, оточивши міфічним ореолом “гетьмана-возз’єднавця”, все ж транслиувала на широкий загал. Проте на цій поштовій мініатюрі ми не побачимо традиційних для радянського нарративу сюжетів “Переяславської ради” чи чогось подібного. Натомість з мініатюри Ю. Логвина Б. Хмельницький постає як видатний полководець, лідер і засновник козацької держави, котрий думав передусім про визволення народу з-під гніту шляхти та створення незалежної Гетьманщини, а не про міфічне “возз’єднання” з Московією.

Епохальною постаттю української історії кінця XVII – початку XVIII ст. є Іван Мазепа (1639–1709). Три останні століття російська імперська, а пізніше й радянська історична міфологія старанно формували навколо фігури гетьмана негативний ореол “зрадника українського народу”. У кінці 1990-х – на початку 2000-х рр. зусиллями передусім українських істориків цей міф

активно руйнується. Свій внесок у відродження історичної пам'яті про гетьмана зробила й українська філателія.

Символічно, що поштова марка "Іван Мазепа", яка стала третьою в гетьманській серії, побачила світ 14 жовтня 1995 р., на свято Покрови, оскільки саме Богородицю запорожці вважали своєю Пресвятою покровителькою. На мініатюрі бачимо портрет І. Мазепи в традиційній для марок серії восьмистінній бароковій рамі, облямованій козацькими регаліями, клейнодами разом із бандурою, що належала гетьманові. У лівій частині поштової марки художник зобразив Микільський військовий собор, збудований коштом І. Мазепи на київському Печерську в 1693 р. На тлі храму бачимо постать козака-сердюка біля мортири, відлитої за наказом гетьмана, як і церковні дзвони, що на передньому плані мініатюри (Бехтір В., 1997, с. 54–55). Дуже лаконічний і водночас змістовний у деталях сюжет поштової марки доносить замовчувані в імперській і радянській історіографії, а відтак незнані факти політичної біографії І. Мазепи, зображуючи гетьмана як різнобічно обдаровану й талановиту особистість, мецената, військового та державного діяча, який дбав про розбудову Гетьманщини, зміцнення козацького війська, його оснащення сучасною зброєю [4]. Такий образ І. Мазепи був зовсім протилежним тому міфологізованому наративу про "гетьмана-зрадника", що формувався в російській історичній науці XIX ст. та був успадкований радянською історіографічною традицією у XX ст.

Окреслені тенденції візуального ряду "гетьманської серії" продовжують пам'ятні мініатюри Укрпошти 1997–2003 рр. з портретами гетьманів Дмитра Вишневецького, Пилипа Орлика (1997), Петра Дорошенка (1998), Івана Виговського, Павла Полуботка (1999), Данила Апостола, Івана Самойловича (2000), Юрія Хмельницького, Михайла Ханенка (2001), Павла Тетері, Дем'яна Многогрішного, Івана Брюховецького (2002), Івана Скоропадського та Кирила Розумовського (2003) (Поштові марки України 1992–2017: каталог, 2018, с. 32–82). Сюжетна частина цих поштових марок відображала переважно маловідомі, а то й зовсім незнані, замовчувані чи відверто сфальсифіковані російською імперською історіографією факти політичних

біографій українських гетьманів XVI–XVIII ст. Наприклад, портретне зображення Дмитра Вишневецького супроводжують характерні сюжети політичної біографії засновника Запорізької Січі: перша дерев'яна козацька фортеця, збудована на Хортиці близько 1552 р., і картина страти турками в Стамбулі полоненого гетьмана (1563 р.) (Бехтір В., 2000, с. 77). Наразі, створений Ю. Логвином сюжет поштової марки візуалізує легендарний образ засновника першої Запорізької Січі в реальному історичному контексті, складовими якого були козацькі походи, протидія нападам татар і протистояння османській загрози в середині XVI ст. [6].

Знаковою фігурою в галереї українських військових, політичних і державних діячів Гетьманщини першої половини XVIII ст. є автор першої української Конституції (“Вивід прав України”, 1710 р.) гетьман у вигнанні Пилип Орлик (1672–1642). Свого часу його ім'я було повністю викреслене з радянської версії “історії Української РСР”. Саме його образ втілено на четвертій марці гетьманської серії, запровадженій в поштовий обіг 13 вересня 1997 р. (Бехтір 2000, 77–78). Поряд із портретом гетьмана, у бічних композиціях – міста, де жив і працював П. Орлик опинившись у вигнанні після Полтавської битви 1709 р. У лівій частині марки зображено панораму столиці Швеції Стокгольма. Праворуч – П. Орлик розмовляє з турецькими чиновниками в Салоніках (Греція) на площі перед собором Святого Дмитрія [7].

Не меншою контраверсійністю в історіографічному викладі вирізняються постаті гетьманів Петра Дорошенка, Івана Виговського (р. н. невід. – 1664) та Павла Полуботка (бл. 1660–1724), відтворені на пам'ятних поштових марках України 1998–1999 рр. [8–10]. Вибір художника в композиційному наповненні мініатюр зупинився на сюжетах, що відображають “забуті”, а насправді старанно замовчувані або ж сфальсифіковані в імперській історіографічній традиції, сторінки політичної та військової біографії цих історичних осіб. На поштової марці з портретом П. Дорошенка (1627–1698) бачимо епізод битви під Чигирином (1674) та місце поховання колишнього гетьмана під Волоколамськом на території Московії – сюжети, що присутньо відображають усю суперечливість державно-політичної

діяльності гетьмана України 1665–1675 рр., втілену в формулі так званого “полівасалітету” та спрямовану на відновлення єдності Гетьманщини (Бехтір В., 2000, с. 77–78).

Конкретним історичним контекстом наповнені сюжети поштових марок серії, запроваджені в ужиток у 1999-му. Мініатюра “Іван Виговський” [9] відображає драматичний момент політичної біографії гетьмана України 1657–1659 рр. – епізоди битви під Конотопом (1659), у якій об’єднані українські козаки разом з татарами вщент розгромили армію московських інтервентів (Бехтір В., 2000, с. 130–131). Інші драматичні й трагічні події в історії України та особистій долі наказного гетьмана Павла Полуботка (бл. 1660–1724) передає поштова мініатюра з його портретом [10]. Тут бачимо краєвиди Санкт-Петербурга з виглядом на Петропавловську фортецю, де утримувався в казематі ув’язнений російським царем гетьман, а також епізод з ілюстрацією підневільної праці українських козаків і селян на будівництві нової столиці майбутньої імперії (Бехтір В., 2000, с. 131).

Сюжетною основою поштової мініатюри з портретом Данила Апостола (1654–1734) [11] є епізоди, що ілюструють злет кар’єри полковника під час Азовсько-Дніпровських походів 1695–1696 рр. і поховання гетьмана в Спасо-Преображенській церкві у Великих Сорочинцях на Полтавщині (Каталог знаків поштової оплати України 2000, 10). Для поштової марки “Іван Самойлович” (2000) художник обрав не менш промовисті сюжети [12]. Один із них передає кульмінаційний епізод старшинської ради в Козачій Діброві поблизу Конотопа (17 червня 1672 р.) на якій генерального суддю І. Самойловича за підтримки царя та під наглядом московського воєводи було обрано гетьманом Лівобережної України. За допомогою окупаційного московського війська новообраний гетьман за два роки зумів здолати своїх суперників на Правобережжі М. Ханенка та П. Дорошенка і стати гетьманом “обох сторін Дніпра”. Проте вірність Москві, яку І. Самойлович демонстрував протягом свого 15-річного правління, не врятувала гетьмана від звинувачень у зраді, тож він помер на засланні в сибірському Тобольську в 1690 р. Цей драматичний фінал політичної кар’єри І. Самойловича передає друга частина сюжету поштової марки (Каталог знаків

поштової оплати України 2000, 10). Можливість тричі зійти на гетьманство доля дала Юрію Хмельницькому. Проте художник, обираючи сюжети для проекту поштової марки з його портретом, зупинився на останньому періоді політичної біографії молодшого сина Б. Хмельницького [13]. У 1678 р. турецький султан звільнив ув'язненого в стамбульському замку “Сім веж” Ю. Хмельницького та відправив його на батьківщину, де “князь Сарматії та вождь Війська Запорозького” разом з турками і татарами воював проти Москви та її ставленика, лівобережного гетьмана І. Самойловича. Після провалу османських планів поширити владу на північ Правобережжя та укладання Бахчисарайського договору (1681 р.) Ю. Хмельницького знову повернули до Стамбулу. На поштовій мініатюрі художник Ю. Логвин відтворив одну з версій страти колишнього гетьмана в 1685 р. у фортеці Кам'янець за наказом султана (Каталог знаків поштової оплати України 2001, 7).

Образ одного з претендентів на булаву правобережного гетьмана, суперника П. Дорошенка, постає з поштової марки “Михайло Ханенко” (2001). На мініатюрі бачимо козаків під стінами Острозького замку, де у вересні 1670 р. підтримуваний поляками правобережний гетьман підписав угоду з урядом Речі Посполитої [14]. Другий сюжет поштової марки передає кульмінаційний епізод генеральної старшинської ради під Лисянкою 17 березня 1674 р. Тоді М. Ханенко зрікся булави на користь лівобережного гетьмана І. Самойловича (Каталог знаків поштової оплати України 2001, 7).

У 2002 р. Укрпошта запровадила до обігу ще три мініатюри гетьманської серії з портретами Павла Тетері (1620–1670), Дем'яна Многогрішного (1621–1703) та Івана Брюховецького (1623–1668). Сюжети першої з них стосуються дипломатичної та політичної біографії правобережного гетьмана України 1663–1665 рр. [15]. Зокрема, на поштовій марці бачимо козаків верхи на конях під стінами Кремля. Сюжет ілюструє історичний факт – у березні 1654 р. переяславський полковник П. Тетеря в складі українського посольства брав участь у підписанні угоди з московським царем. Інша частина мініатюри зображує втечу переможеного конкурентами в боротьбі за владу гетьмана до Варшави

у 1665 р. (Каталог знаків поштової оплати України 2002, с. 7). Для поштової марки з портретом гетьмана Лівобережної України І. Брюховецького художник обрав відомий епізод, що стався після Чорної ради в Ніжині в червні 1663 р., коли прихильники новообраного гетьмана-популіста вбили його суперників у боротьбі за булаву – Я. Сомка та В. Золотаренка [16]. Інший сюжет цієї мініатюри – пряма ілюстрація іронії примхливої долі: почавши свою кар’єру гетьмана зі страти опонентів, І. Брюховецький і сам був убитий за наказом П. Дорошенка у червні 1668 р. поблизу Диканьки на Полтавщині (Каталог знаків поштової оплати України 2002, 8).

У зовсім інший історичний контекст вписано постать Д. Многогрішного, обраного козаками лівобережним гетьманом у 1668 р. На поштовій марці з його портретом бачимо два сюжети [17]. Перший із них передає епізод елекційної ради 17 грудня 1668 р. у Новгород-Сіверському, де чернігівського полковника, за підтримки компанійців, проголосили “гетьманом Сіверським”. Другий сюжет пам’ятної мініатюри зображує відомий історикам фінал політичної кар’єри багатьох українських гетьманів – примусову депортацію до Сибіру. Ця доля не оминула й Д. Многогрішного (1672 р.) Після депортації колишній гетьман займав посади коменданта кількох московських фортець у Бурятії (Каталог знаків поштової оплати України 2002, 8).

2003 року Укрпошта здійснила емісію двох фінальних мініатюр гетьманської серії з портретами Івана Скоропадського (1646–1722) та Кирила Розумовського (1728–1803). Сюжети першої з них проникнуті драматизмом ситуації, в якій опинилася Гетьманщина після поразки виступу І. Мазепи [18]. Обраний гетьманом за наказом царя І. Скоропадський (1708 р.) був поставлений під повний контроль призначених Петром I урядовців, а Україна перетворена на базу постачання продовольства для потреб московської армії, що вела Північну війну зі Швецією (Каталог знаків поштової оплати України 2003, 20). Глибокий символізм притаманний сюжету поштової марки “Кирило Розумовський” [19]. Рідний брат фаворита імператриці Єлизавети Петрівни, останній гетьман України К. Розумовський вів розмірене світське життя російського вельможі,

а багатолюдні бали в його палаці-резиденції в Батурині були звичним явищем. Трагічний фінал української гетьманської державності символізують руїни цього палацу (Каталог знаків поштової оплати України 2003, 19).

Гетьманська серія, емісія поштових марок якої здійснювалася протягом 1995–2003 рр., слугує виразною ілюстрацією того, як деміфологізований в працях сучасних українських істориків наратив, стараннями художника та зусиллями марковидавців поступово повертав собі місце в історичній пам'яті народу. Водночас, закладений Ю. Логвином у проєкті цієї серії мініатюр новий підхід до візуалізації образів козацьких гетьманів дещо дисонував з укоріненою в радянському минулому стилістикою та художньою манерою їх виконання. Невдовзі українська філателістична графіка подолає і цей спадок епохи соціалістичного реалізму.

Тенденції у відображенні історичного наративу, характерні для другого періоду вітчизняного марковидання виразно проявилися в поштових марках пам'ятного блоку “350-років від початку визвольної війни українського народу (1648–1676)”, запровадженого в ужиток поштової служби 25 липня 1998 р. На його шести мініатюрах художники В. Козаченко, В. Таран, О. Харук і С. Харук зобразили портрет гетьмана Б. Хмельницького в оточенні батальних сцен, що символізують епізоди визвольної війни українського народу 1648–1676 рр. (Каталог поштових марок України, 1998, с. 25–28). Поряд із портретом гетьмана, відтвореного за відомою гравюрою В. Гондіуса (1651), на марках зображено динамічні батальні сцени: двобій козака (з шаблею й пістолями) та кіннотника (у латах і металевому шоломі); воїн зі списом на коні, позаду козаки з списками; козак із шаблею, який борониться від ворога зі списом; четверо козаків, що цілять із луків та воїн зі списом верхи на коні в бою [20].

Ще один високохудожній випуск Укрпошти, присвячений Б. Хмельницькому, побачив світ 29 січня 2004 р. Йдеться про пам'ятний блок поштових марок “Гетьманські клейноди та особисті речі Богдана Хмельницького” (Каталог знаків поштової оплати України, 2004, с. 6–7). На його шести марках художник В. Василенко зобразив унікальні предмети, які належали

гетьману, а нині зберігаються в музеях Польщі, Росії, Швеції та України. Серед них прапор Б. Хмельницького з Військового музею у Стокгольмі, булава (Музей Війська Польського у Варшаві); шапка з Національного музею історії України у Києві; водосв'ятна чаша з фондів Державного історичного музею в Москві, а також кухоль і шабля гетьмана з музею Фундації князів Чарторийських у Кракові [21].

Принципово новим змістом, стилістикою, художньою манерою виконання та оформлення відрізняються поштові марки і блоки з нашої теми, що побачили світ після 2005-го року. Й справді, третій період українського поштового маркування в контексті відображення історії українського козацтва та гетьманської державності XVI–XVIII ст. вирізняється концептуальною новизною відтворюваного на поштових мініатюрах образного історичного наративу. Він не лише різноманітний за тематикою, виразно україноцентричний, але й в масі своїй позбавлений рецидивів і залишкових тенденцій впливу імперської історіографічної традиції.

На початку третього емісійного періоду (у 2006 р.) портретна філателістична галерея з нашої теми поповнилася поштовим блоком на марках якого художники-графіки В. Таран, О. Харук і С. Харук відтворили кілька історичних персоналій, причетних до становлення й розвитку соціального, військового і політичного феномену козацької України [24]. Серед них: образ одного з перших кошових отаманів Запорізької Січі другої половини XVI ст. Івана Підкови, портрети козацького полковника часів визвольної війни 1648–1657 рр. Івана Богуна, кошового отамана Січі другої половини XVII ст. Івана Сірка, а також одного з лідерів “Коліївщини” 1768 р. – Івана Гонти (Каталог знаків поштової оплати України 2006, 18–19). Яскраво авторська манера та сучасний стиль художнього оформлення цих поштових мініатюр разюче відрізняється від стилю марок гетьманської серії 1995–2003 рр.

І. Мазепа, як дипломат і державний діяч, постає з сюжету пам'ятної поштової марки “Українсько-Шведські воєнно-політичні союзи XVII–XVIII ст.”, запровадженої в поштовий обіг 1 жовтня 2008 р. з нагоди 300-річчя підписання І. Мазепою та

Карлом XII українсько-шведського військово-політичного союзу спрямованого на спільну боротьбу з Московією (Каталог знаків поштової оплати України, 2008, с. 23). Центральними в композиції сюжету мініатюри є постаті І. Мазепи (у парадному гетьманському каптані з булавою) та шведського короля Карла XII (у військовому однострої з шпагою в руці) верхи на конях. Внизу праворуч і ліворуч бачимо шведських солдатів та українських козаків – союзників у війні з Московією [25]. Автори ескізу поштової марки (В. Таран, С. Харук та О. Харук) зобразили на одному з її купонів портрети українського гетьмана та шведського короля, а також текст: “Великобудищанський трактат 1709 р.” [26]. На іншому купоні цієї поштової мініатюри бачимо зображення гетьмана Івана Виговського та шведського короля Карла X Густава. Прагнучи знайти надійного союзника для продовження боротьби за державність Гетьманщини її тодішній лідер у 1657 р. підписав у Корсуні угоду з королем Швеції. Саме цей історичний факт відображено на купоні пам’ятної поштової марки [27].

Окрему сторінку філателістичної графіки третього емісійного періоду складають поштові марки та блоки виконані за ескізами художника-графіка В. Василенка. Зокрема, 300-річчя від часу ухвалення на пропозицію гетьмана П. Орлика козацькою радою у Бендерах (1710 р.) першої Конституції України Укрпошта відзначила випуском 29 березня 2010 р. пам’ятного поштового блоку “Конституція Пилипа Орлика, 1710–2010” (Каталог знаків поштової оплати України 2010, 7). На його поштовій марці художник помістив портрет гетьмана та факсиміле його підпису латинською мовою. На полях блоку, також латиною, зазначено офіційну назву першої української Конституції – “Пакти і Конституції праві вольностей Війська Запорозького” [28].

В. Василенку також належать проекти поштових марок з портретами наказного гетьмана П. Полуботка (2010) та кілька мініатюр із серії “Керівники козацьких повстань”. Зокрема, в цьому пам’ятному філателістичному випуску світ побачили поштові марки з портретами Криштофа Косинського, Богдана Микошинського (Каталог знаків поштової оплати України, 2010, с. 21–22), Григорія Лободи та Северина Наливайка (Каталог знаків поштової оплати України, 2011, с. 8) [29–32].

Одним із наслідків непростого політико-дипломатичного рішення гетьмана І. Мазепи про союз із споконвічним ворогом Московії – Швецією стало розв’язання Петром І каральної операції проти України, знищення Запорізької Січі та штурм, захоплення та спалення гетьманської столиці – Батурина. Цей трагічний епізод історії повстання І. Мазепи символічно візуалізовано художником Г. Задніпрямим на пам’ятній поштової мініатюрі “Батуринська трагедія”, запровадженій в поштовий ужиток в день 300-річчя трагедії – 24 жовтня 2008 р. (Каталог знаків поштової оплати України 2008, с. 25). Глибоко символічний сюжет мініатюри зображує Україну в образі скорботної жінки з свічкою в руках. Праворуч внизу – палаючий Батурин і бані церкви в диму. Вище – фрагмент української вишивки у червоно-чорних кольорах [22]. Символікою торжества історичної справедливості та відродження української державності проникнутий сюжет однієї з мініатюр пам’ятного поштового блоку “Чернігівська область” із зображенням відбудованої у незалежній Україні Батуринської фортеці (художник О. Калмиков) [23]. (Каталог знаків поштової оплати України 2018, с. 30–31).

Отже, аналіз зображень і текстів пам’ятних поштових марок з нашої тематики, що були запроваджені в обіг Укрпоштою протягом 2006-го року, засвідчує концептуально відмінний зміст, стилістику та символічне наповнення цього філателістичного контенту. Його визначальними рисами, окрім активної україноцентричності (коли Українська козацька держава показується, як реальний суб’єкт міждержавних відносин у регіоні Центрально-Східної Європи у кінці XVII-XVIII ст.), є ще й ідея наступності державницької традиції України. У цьому разі зображення і тексти поштових марок недвозначно трактують Гетьманщину, як історичну форму української державності, попередницю сучасної держави Україна.

Викладені спостереження дозволяють авторам стверджувати, що сучасна українська пам’ятна філателія є одним з активних і зручних засобів та інструментів деконструкції історичної міфології як такої. Механізм дії цього інструменту ґрунтується

на візуалізації та концептуалізації образно-текстового контенту, створеного на основі новітнього вітчизняного історичного нарративу та поступовою “імплементованого” в суспільну свідомість українців.

Постійно еволюціонуючи від 1992-го року, цей процес характеризується певною динамікою, що не лише віддзеркалює ступінь кореляції актуалізованого історіографічного доробку з його візуалізацією засобами тиражованої філателістичної графіки, але й демонструє сталість успадкованої від попередніх часів традиції політизації історії.

Проведений вище тематичний, семантичний та стилістичний аналіз конкретного філателістичного контенту дозволив виокремити у візуалізації історичного нарративу три послідовні етапи марковидання.

На *першому етапі*, що охопив 1992–1995 рр., сюжети, семантика й символіка пам’ятних поштових мініатюр, присвячених темі українського козацтва та Гетьманщини, характеризувалися етнографізмом і наївним національним романтизмом. Це чимось нагадувало тенденції початкового (так званого “фольклорно-етнографічного”) етапу національного відродження, який Україна переживала в першій половині XIX ст. Цей примітивізований метаісторичний образ українського минулого козацької доби (його інша, більш промовиста назва – “шароварщина”), вочевидь, був успадкований від імперії та десятиліттями культивувався в радянській гуманітаристиці. Такий, спрощений до вульгарного, “колективний портрет” українського козацтва виявився актуальним для періоду кінця 1980-х – початку 1990-х рр., адже об’єктивно віддзеркалював укорінений радянською міфотворчістю та засвоєний суспільною свідомістю малоросійський нарратив.

На *другому етапі* новітнього українського марковидання (1996–2005 рр.) наївно-романтичну стилістику перших років незалежності у візуалізації козацької епохи змінює конкретно-історичний підхід. Поштові марки стають одним із каналів поширення концентрованого та лаконічного інформаційно-сислового контенту, який в гранично спрощеній, популярній формі транслює деміфологізований у працях українських вчених історичний контекст на порівняно широкий

загал. Відтак на поштових мініатюрах з портретами українських гетьманів ми спостерігаємо їхні образи в обставинах, пов'язаних з реальними, а не спотвореними міфотворчістю минулого, фактами та подіями військової, політичної та державотворчої діяльності останніх. Зауважимо, що ця нова концепція візуалізації історичного контенту помітно дисонувала з укоріненою в радянському минулому стилістикою та художньою манерою графіки авторів проєктів мініатюр.

Третій етап вітчизняного поштового марковидання (після 2005 року) вирізняється не лише стилістикою, художнім стилем виконання та оформлення, але й концептуальною новизною відтвореного на поштових мініатюрах історичного наративу. Він не лише різноманітній за тематикою, виразно україноцентричний, а й у масі своїй абсолютно новий, позбавлений рецидивів і залишкових тенденцій впливу імперської історіографічної традиції, а головне – спроможний транслювати нові смисли національного метанаративу. У цьому останньому контексті поштові марки мають очевидний потенціал не лише як засіб деміфологізації нашої історії, а й як інструмент формування нового Національного міфу України, без чого важко уявити завершення процесу націєтворення у майбутньому.

Література

- Бараневич, Л. 1995. Мініатюрні привіти Юрія Логвина. *Пошта і філателія України*, 2. 16–17.
- Бехтір, В. Г. (ред.), 1997. *Каталог поштових марок України*. Київ : УОПЗ “Укрпошта”.
- Бехтір, В. Г. (ред.), 1998. *Каталог поштових марок України 1996–1997 рр.* Київ : ДП Вид-во “Марка України”.
- Бехтір, В. Г. (ред.), 1999. *Каталог поштових марок України 1998 р.* Київ : ДП Вид-во “Марка України”.
- Бехтір, В. Г. (ред.), 2000. *Каталог поштових марок України 1992–1999 рр.* Київ : ДП Вид-во “Марка України”.
- Бокарева, Ю. С. 2007. Огляд художньо-образних якостей поштових марок України. *Вісник Харківської державної академії дизайну і мистецтв*, 11. 3–6.
- Бокарева, Ю. С. 2008. Візуальний прояв утилітарних аспектів поштових марок України. *Вісник Харківської державної академії*

дизайну і мистецтв, 1. 20–24.

- Брехуненко, В., та ін. 2016. *“Братня” навала. Війни Росії проти України XII–XXI ст.* Київ : Вид-ць ПП Брехуненко Н. А.
- Брехуненко, В. 2017. *Війна за свідомість. Російські міфи про Україну та її минуле.* Київ : Вид-ць ПП Брехуненко Н. А.
- Гаскелл, А. 2010. Візуальна історія. *Нові перспективи історіописання.* Вид. 2-ге. За ред. П. Берка. Пер. з англ. Київ : Ніка-Центр, 221–255.
- Гуртова, В. 2016. Марки поштової 1923 р. як засіб благодійної допомоги голодуючим в Україні (за матеріалами НМІУ). *Науковий вісник Національного музею історії України*, Вип. 1. Ч. 1, 122–125.
- Зінченко, О. & Вятрович, В. & Майоров, М. (заг. ред.). 2016. *Війна і міф. Невідома Друга світова.* Харків: Книжковий клуб “Клуб сімейного дозвілля”.
- Каталог знаків поштової оплати України 2000. 2001. Київ : Вид-во “Марка України”.
- Каталог знаків поштової оплати України 2001. 2001. Київ : Вид-во “Марка України”.
- Каталог знаків поштової оплати України 2002. 2002. Київ : Вид-во “Марка України”.
- Каталог знаків поштової оплати України 2003. 2003. Київ : Вид-во “Марка України”.
- Каталог знаків поштової оплати України 2004. 2004. Київ : Вид-во “Марка України”.
- Каталог знаків поштової оплати України 2005. 2005. Київ : Вид-во “Марка України”.
- Каталог знаків поштової оплати України 2006. 2006. Київ : Вид-во “Марка України”.
- Каталог знаків поштової оплати України 2007. 2007. Київ : Вид-во “Марка України”.
- Каталог знаків поштової оплати України 2008. 2008. Київ : Вид-во “Марка України”.
- Каталог знаків поштової оплати України 2009. 2009. Київ : Вид-во “Марка України”.
- Каталог знаків поштової оплати України 2010. 2011. Київ : УДПЗ “Укрпошта”.
- Каталог знаків поштової оплати України 2011. 2011. Київ : УДПЗ “Укрпошта”.
- Каталог знаків поштової оплати України 2012. 2012. Київ : УДПЗ “Укрпошта”.
- Каталог знаків поштової оплати України 2013. 2013. Київ : УДПЗ “Укрпошта”.

- Каталог знаків поштової оплати України 2014. 2015. Київ : УДПЗ “Укрпошта”.
- Каталог знаків поштової оплати України 2016. 2016. Київ : УДПЗ “Укрпошта”.
- Каталог знаків поштової оплати України 2017. 2017. Київ : ПАТ “Укрпошта”.
- Каталог знаків поштової оплати України 2018. 2019. Київ : АТ “Укрпошта”.
- Каталог знаків поштової оплати України 2019. 2020. Київ : АТ “Укрпошта”.
- Кінан, Е. 2001. Російські історичні міфи. Київ : Критика.
- Кухарева, Н. 2015. Філателістична Шевченкіана в колекції НІКЗ “Переяслав”. *Наукові записки Національного історико-культурного заповідника “Переяслав”*, Вип. 9. 210–214.
- Мулик, Я.П. (ред.), 2018. *Каталог поштових марок України. 1918–2017*. Вид. 4-ге. Дрогобич: Коло.
- Наказ Державного комітету України по зв’язку від 06 лютого 1992 року. № 21. Про введення в обіг перших українських поштових марок. 1995. *Пошта і філателія України*, 2. 9.
- Орехова, С.Є. 2018. Поштові марки Західноукраїнської Народної Республіки 1918–1919 рр. в історико-культурологічній парадигмі. *Українська культура: минуле, сучасне, шляхи розвитку*, Вип. 29. 60–70.
- Орехова, С.Є. 2019. Роль провізоріїв у марковидавництві України в період становлення державної монетарної системи. *Історія торгівлі, податків та мита*, 1–2. 176–189.
- Орехова, С.Є. 2019. Національна пам’ять Голодомору в Україні на тлі поштових марок. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Історія. Філософія. Політологія*, 17. 25–29.
- Піріг, Л. 2009. Філателія про зародження і розвиток української писемності, освіти та науки. *Світогляд*, 5. 56–61.
- Піріг, Л. 2010. Філателія про козацьку славу України. *Військово-історичний альманах*. Ч. 2. 88–108.
- Піріг, Л. 2011. Українська наука у дзеркалі філателії. Українці в науці та освіті XIX сторіччя. *Світогляд*, 1. 71–80.
- Півторак, Г. П. 2001. *Походження українців, росіян, білорусів та їхніх мов. Міфи і правда про трьох братів слов’янських зі “спільної колиски”*. Київ : Вид. центр “Академія”.
- Потильчак, О. В. 2018. Філателістичні матеріали як історичне джерело: інформаційний потенціал, класифікаційні ознаки та

- критерії систематизації. *Історичні джерела в українському інформаційному й освітньому просторі: верифікація та інтерпретація* : монографія. Вінниця : ТОВ "ТВОРИ", 79–100.
- Поштові марки України 1992–2017: каталог*. 2018. Київ : ПАТ "Укрпошта".
- Потульницький, В. А. 2014. Щодо дослідницьких пріоритетів у справі створення нового академічного синтезу української історії в контексті історії світової. *Український історичний журнал*, 1. 4–20.
- Рабенчук, О. 2012. До питання про візуальне як джерело історичних досліджень. *Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика*. Вип. 17. 29–39.

1

2

3

4

5

6

7

8

Примітка. Ілюстрації подано за даними: Поштові марки України 1992–2017: каталог. 2018, 10–40.

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

Примітка. Ілюстрації подано за даними: Поштові марки України 1992–2017: каталог. 2018, 46–82.

19

20

Примітка. Ілюстрації подано за даними: Поштові марки України 1992–2017: каталог. 2018, 37, 82.

21

22

23

Примітка. Ілюстрації подано за даними: Поштові марки України 1992–2017: каталог. 2018, 90, 143; Каталог знаків поштової оплати України 2018, 30–31.

24

25

26, 27

Примітка. Люстрації подано за даними: Поштові марки України 1992–2017: каталог. 2018, 116, 143; Каталог знаків поштової оплати України 2008, 23.

28

29

30

31

32

Примітка. Ілюстрації подано за даними: Поштові марки України 1992–2017: каталог. 2018, 154, 159, 163.